

Ижтимоий-гуманитар фанларнинг
долзарб муаммолари. -2022. -№ 2(5).
ISSN: 2181-1342 (Online)
<https://scienceproblems.uz>

Юридик фанлари

ИЖРО ҲОКИМИЯТИ ОРГАНЛАРИ УСТИДАН СУД НАЗОРАТИНИНГ ТУШУНЧАСИ ВА АҲАМИЯТИ

Жавлиев Нурали Баходирович

юридик фанлар номзоди, доцент,

Судьялар олий мактаби мустақил тадқиқотчиси

ПОНЯТИЕ И ЗНАЧЕНИЕ СУДЕБНОГО КОНТРОЛЯ ЗА ОРГАНАМИ ИСПОЛНИТЕЛЬНОЙ ВЛАСТИ

Жавлиев Нурали Баходирович

кандидат юридических наук, доцент,

независимый исследователь, Высшая школа судей

MEANING AND VALUE OF JUDICIAL REVIEW OF EXECUTIVE POWER

Nurali Javliev

PhD in Law, associate professor

Independent Researcher, Supreme School of Judges

***Аннотация:** ушбу мақолада ижро ҳокимияти органлари устидан суд назоратининг тушунчаси ва аҳамияти таҳлил қилишга ҳаракат қилинган. Бунда суд назорати одил судловнинг таркибий қисми сифатида ўрганилиб, унинг ўзига хос хусусиятлари батафсил очиқ берилган.*

***Калит сўзлар:** ижро ҳокимияти, суд назорати, ижро ҳокимияти устидан суд назорати, одил судлов, ҳокимиятлар бўлиниши.*

***Аннотация:** в данной статье сделана попытка проанализировать понятие и значение судебного контроля за органами исполнительной власти. При этом судебный контроль рассматривается как часть деятельности суда, по отправлению правосудия, и подробно раскрывается характеристика судебного контроля.*

***Ключевые слова:** исполнительная власть, судебный контроль, судебный контроль за исполнительной властью, правосудие, разделение властей.*

***Abstract:** The article analyses the meaning and value of judicial review of executive power. Judicial review is interpreted as part of the justice. The article examines in detail the characteristics of judicial review.*

***Key words:** executive power, judicial review, judicial review of executive power, justice, separation of powers.*

Ўзбекистон Республикасида давлат, унинг органлари, мансабдор шахслар Конституция ва қонунларга мувофиқ иш кўриши лозимлиги мамлакатимиз Конституциясининг 15-моддасида белгилаб қўйилган. Конституция ва қонунларнинг сўзсиз устунлигини таъминлашда эса, суд назорати муҳим аҳамиятга эгадир.

Аслида ҳокимиятлар бўлиниши принципнинг таркибий қисми бўлган[4,5] суд назорати давлат ҳокимияти тизимида қонунийликни мустаҳкамлайди, жисмоний ва юридик шахсларнинг қонуний ҳуқуқ ва эркинликларини таъминлашга кўмаклашади.

Шу муносабат билан ижро ҳокимияти органлари ва улар мансабдор шахслари устидан суд назоратини амалга оширишнинг ўзига хос хусусиятлари ва аҳамиятини ўрганиш долзарб масала бўлиб ҳисобланади.

Таъкидлаш жоизки, суд назорати энг мунозарали ва турлича талқин қилинадиган ҳуқуқий категориялардан бири бўлиб ҳисобланади. Ушбу тушунчанинг мазмун-моҳияти ва аҳамиятини тўғри аниқлашда аввало “суд ҳокимияти”, “одил судлов” каби умумий категорияларни инобатга олиш лозим бўлади.

Илмий адабиётлар ва амалдаги қонунчилик таҳлили шуни кўрсатадики, суд ҳокимиятини икки хил нуқтаи-назардан талқин қилиш мумкин:

- 1) одил судлов органлари тизими сифатида;
- 2) одил судлов органларининг ваколатлари.

Жумладан, Ўзбекистон Республикасининг 2021 йил 28 июлдаги “Судлар тўғрисида”ги қонуни 1-моддасида белгиланишича, Ўзбекистон Республикасида суд ҳокимияти қонун чиқарувчи ва ижро этувчи ҳокимиятлардан, сиёсий партиялардан, бошқа жамоат бирлашмаларидан мустақил ҳолда иш юритади.

Ўзбекистон Республикасида суд ҳокимияти фақат судлар томонидан амалга оширилади. Ҳеч қайси бошқа органлар ва шахслар суд ҳокимияти ваколатларини ўзлаштириб олишга ҳақли эмас.

Таъкидлаш жоизки, ушбу нормада суд ҳокимияти моҳиятан тегишли органларнинг фаолияти сифатида таърифланади. Ўз навбатида, қонун чиқарувчи орган суд ҳокимиятини одил судлов органлари тизими сифатида талқин этган, деган хулосага келиш мумкин.

Бироқ, суд ҳокимияти тушунчаси Ўзбекистон Республикаси Олий суди томонидан иккинчи нуқтаи-назардан талқин қилинади. Ўзбекистон Республикаси Олий суди ва Олий Хўжалик суди Пленумларининг 1996 йил 20 декабрдаги 1/60-сонли “Суд ҳокимияти тўғрисида”ги Қарорининг 1-бандида суд ҳокимияти қуйидагича таърифланади: суд ҳокимияти – бу судларнинг Ўзбекистон Республикаси Конституцияси ва қонунлари устуворлиги

принципига сўзсиз риоя қилиш асосида жиноий, фуқаролик, иқтисодий, маъмурий ишларини ва маъмурий ҳуқуқбузарлик тўғрисидаги ишларни кўриш бўйича ваколатидир.

Олий суд Пленуми томонидан берилган ушбу таърифда суд ҳокимиятининг муҳим функциялари қайд этилган. Шу билан бирга, баъзи олимларимизнинг асосли фикрича, уни кенг камровли ва қонун чиқарувчи томонидан “суд ҳокимияти” атамасига сингдирилган теран мазмунни тўлиқ очиб беради дейиш қийин. Олий суд Пленуми талқинида суд ҳокимиятининг муҳим функцияларидан бири – Конституциянинг 108-моддасига биноан Ўзбекистон Республикаси Конституциявий судига юкланган конституциявий назоратни амалга ошириш ўз аксини топмаган [10; С.14-15].

Юқоридагиларга асосан хулоса қилиш мумкинки, суд ҳокимиятини суд органлари тизими сифатида талқин қилиш, унинг ташкилий хусусиятини акс эттиради. Суд ҳокимиятини одил судловни амалга ошириш ваколати сифатида талқин қилиш, унинг функционал жиҳатини намоён қилади.

Суд ҳокимиятининг асосий функцияси – бу одил судловни амалга оширишдан иборат бўлса, суд назорати одил судлов фаолиятининг муҳим таркибий қисми ҳисобланади.

Шу ўринда, одил судлов тушунчасининг ҳам турли хил талқинлари мавжудлигини таъкидлаб ўтиш жоиз.

Ана шундай талқинлардан бири ўзбек олимлари томонидан берилган бўлиб, унга кўра қонун ва у билан белгиланган тартиб тамойилга қатъий риоя қилган ҳолда, судлар томонидан жиноят, хўжалик, маъмурий ҳуқуқбузарлик тўғрисидаги ишларни кўриб чиқиш ҳамда ҳал қилиш бўйича ҳуқуқни муҳофаза қилиш фаолиятининг тури [6; С.84].

Россиялик олим В.В.Ершовнинг таъбирича, одил судлов давлат фаолиятининг ўзига хос тури бўлиб, унинг моҳияти судлар томонидан, аввало муайян ишларда иштирок этувчи ёки иштирок этмайдиган шахсларнинг бузилган ёки низолашилаётган ҳуқуқлари, эркинликлари ва ҳуқуқий манфаатларини ҳимоя қилиш мақсадида давлатда амал қилувчи халқаро ва миллий ҳуқуқнинг ягона тизимидаги мавжуд ҳуқуқ принциплари ва нормаларига мувофиқ ишларни кўриб чиқиш ва ҳал этишда ифодаланади [3; С.16-17].

Рус олими ва етакчи амалиётчиси В.М.Лебедевнинг фикрича, одил судлов – бу мазмунига судлар томонидан... турли хил ижтимоий низоларни кўриб чиқиш ва ҳал этиш кирадиган давлат фаолиятининг махсус тури бўлиб ҳисобланади [9; С.446].

Жиноят процессуал ҳуқуқи соҳасидаги олима В.А.Лазареванинг таъкидлашича, одил судлов ҳуқуқий хусусиятга эга ижтимоий конфликтларни

ҳал этади. Одил судлов суд ҳокимиятини амалга оширишнинг шакли бўлиб ҳисобланади ҳамда конституциявий, фуқаролик, маъмурий ва жиноий суд ишларини юритиш орқали амалга ошади[6; С.32].

Яна бир олим А.В.Цихацкий фуқаролик процессида одил судлов масалаларини ўрганар экан, одил судлов деганда инсоннинг ҳуқуқ ва эркинликларини таъминловчи ҳамда адолатга бўлган ижтимоий интилишни тасдиқловчи ижтимоий-сиёсий тизимни тушуниш кераклигини ўқтиради. Бу одил судловга икки хил нуқтаи-назардан ёндашиш имконини беради: биринчидан, ҳуқуқий низоларни ҳал этишнинг алоҳида шакли; иккинчидан, одил судлов давлат фаолиятининг махсус тури бўлиб, у субъектив ҳуқуқларни амалга ошириш ҳамда фуқароларда ижтимоий адолат ҳиссини шакллантиришга қаратилган [13; С.16].

Маъмурий ҳуқуқ бўйича мутахассис Е.В.Хахалеванинг таъкидлашича, одил судлов – бу (ҳокимий) қарорни қабул қилишдир, яъни давлатнинг ҳуқуқни муҳофаза қилиш функциясини амалга ошириш мақсадида субъектлар ҳуқ-атворига ҳуқуқий таъсир ўтказишдир. Одил судловни амалга ошириш суд ҳокимиятига тааллуқли ишни ҳал қилиш ва бузилган ёки низолашилаётган моддий ҳуқуқлар ва қонуний манфаатларни ҳимоя қилиш имконини берувчи (ҳокимий) қарорни қабул қилиш демакдир [12; С.19].

Юқоридаги олимларнинг фикр-мулоҳазаларини умумлаштириб ҳамда қонунчилигимиздаги қоидаларни инобатга олиб, одил судлов тушунчасининг қуйидагича муаллифлик таърифини таклиф этамиз: одил судлов – бу фуқаролар ва юридик шахсларнинг бузилган ёки низолашилаётган ҳуқуқлари, эркинликлари ва қонуний манфаатларини таъминлаш ҳамда ҳимоя қилишга қаратилган, процессуал қонун нормалари билан тартибга солинган суд ишларини кўриб чиқиш ва ҳал этиш бўйича фаолият.

Судлар одил судловни амалга оширар экан, ушбу жараён ичида суд назоратини ҳам амалга ошириб боради. Одил судловни амалга ошириш бўйича суд фаолиятининг асосий бир қисми бўлган суд назорати турли соҳаларда, жумладан, жиноят процессида, фуқаролик ва иқтисодий ҳамда маъмурий суд ишларини юритиш соҳасида муҳим аҳамият касб этади. Маъмурий судлар мисолида гапирадиган бўлсак, судьялар одил судлов доирасида маъмурий органлар ва улар мансабдор шахсларининг ҳаракатлари (ҳаракатсизлиги), қарорларининг қонунийлигини текшириб, суд назоратини амалга оширади.

Шу ўринда таъкидлаш жоизки, баъзи олимлар суд назоратини суд ҳокимиятининг одил судлов каби мустақил ва алоҳида бир шакли деб фикр юритишади.

Масалан, А.Н.Балашовнинг фикрича, суд ҳокимиятининг одил судловдан ташқари, маъмурий суд ишларини юритиш соҳасида суднинг яна бир муҳим ҳуқуқни таъминловчи ва ҳуқуқни тикловчи функцияси – суд назорати амалга ошади [2; С.159].

Шунга ўхшаш фикрни С.Треушникова ҳам келтириб ўтган: маъмурий суд ишларини юритишда маъмурий ва бошқа оммавий-ҳуқуқий муносабатлардан келиб чиқадиган ишларни кўриб чиқиш ва ҳал этишдан ташқари, судларнинг давлат бошқаруви, ҳуқуқ норма ижодкорлиги соҳасида қонунийликни таъминлаш устидан назорат функцияси ҳам амалга ошади.

Бизнинг фикримизча, суд назоратини одил судловдан алоҳида бир категория сифатида таҳлил қилиш ва ажратиш мақсадга мувофиқ эмас. Суд назорати ҳам суд ҳокимиятининг муҳим функцияси бўлиб ҳисобланади ҳамда одил судлов орқали амалга ошади.

Б.А.Мўминов ҳақли равишда таъкидлаганидек, “Суд назоратини одил судловдан ажратиш, одил судловнинг энг муҳим конституциявий принципларидан бири тортишувнинг моҳиятида ноаниқлик келтириб чиқаради. Суд назорати одил судловнинг шакли сифатида тан олинмас экан, суд назорати жараёнидаги судьянинг ҳуқуқлари қисқаради ва суд назорати маъмурий фаолиятга айланади” [7; Б.14].

Шу маънода, биз суд назоратини одил судловнинг таркибий қисми сифатида таърифлайдиган фикр-мулоҳазаларни қўллаб-қувватлаймиз.

Бизнингча, Е.В.Хахалеванинг суд назоратига берга таърифи диққатга сазовор. Суд назорати – бу суд томонидан ҳокимий (властного) қарорнинг қабул қилиниши, яъни давлатнинг ҳуқуқни муҳофаза қилиш функциясини амалга ошириш мақсадида субъектларнинг хулқ-атвориға ҳуқуқий таъсир кўрсатишни амалга оширишдир. Суд назорати – одил судловни амалга ошириш бўйича суд фаолиятининг асосий бир қисми ҳисобланади [12; С.19-20].

Суд назоратига берилган бу каби қўллаб таърифларни келтириб ўтиш мумкин. Тадқиқот предметини инобатга олган ҳолда, ушбу ишда ижро ҳокимияти соҳасидаги суд назоратига кўпроқ эътибор қаратилади.

Шу ўринда, ижро ҳокимияти соҳасида суд назоратини тадқиқ этган олимларнинг фикрларини ҳам келтириб ўтиш мумкин.

Жумладан, И.Д.Фиалковская ва О.А.Тоненковалар ижро ҳокимияти соҳасида суд назорати масалаларини ўраганар экан, унинг қуйидаги муҳим жиҳатларини келтириб ўтадилар:

- 1) суд назорати остидаги объектнинг ташкилий ва функционал жиҳатдан боғлиқ бўлмаган суд органи томонидан амалга оширилади;

- 2) суд назорати орқали қонунийлик ва ижро органлари томонидан ҳокимият суистеъмолликларни бартараф этишнинг кафили бўлган мустақил, ўзаро тийиб турувчи ҳокимият бўғини сифатидаги функцияси амалга оширилади;
- 3) суд процесси доирасида амалга оширилади ва процессуал ҳуқуқ нормалари билан қатъий тартибга солинган;
- 4) ушбу ҳуқуқий муносабатларда алоҳида объектлар доираси мавжуд бўлади, яъни суд ва ижро ҳокимияти субъекти албатта ушбу муносабатларнинг иштирокчилари ҳисобланади;
- 5) суд-назорат фаолиятининг асоси сифатида оммавий-ҳуқуқий низонинг мавжудлиги;
- 6) суд назорати олдида икки тарафлама (икки хил) мақсад туради: бир тарафдан жисмоний ва юридик шахсларнинг манфаатлари, яъни хусусий манфаатни ҳимоялаш (муҳофаза қилиш)ни таъминлаш иккинчи тарафдан ижро ҳокимияти томонидан ўзбошимчалика йўл қўймаслик, яъни оммавий манфаатни ҳимоя қилиш;
- 7) суднинг ижро ҳокимияти устидан назорат фаолияти қуйидаги мезонлар билан чегараланган:
 - уни амалга ошириш учун манфаатдор шахснинг тегишли аризасигина асос бўлиб хизмат қилади, яъни суд назорати билвосита ва пассив хусусиятга эга;
 - Назорат фаолиятининг объекти бўлиб субъектлар томонидан субъектнинг мақсадга мувофиқлилик талабларига эмас балки фақатгина қонунийлик талабларига риоя қилиниши ҳисобланади;
 - Судда назорат фаолиятини амалга ошириш учун жуда тор доирадаги воситалар ва усулларнинг мавжудлиги ҳамда уларнинг ҳуқуқий доирада чекланганлиги;
 - Қабул қилинган қарорларни мустақил равишда мажбурий ижро қилиш имкониятининг йўқлиги.

Муаллифлар ушбу жиҳатларни қамраб олган қуйидагича таърифни таклиф этадилар: ижро ҳокимияти соҳасида суд назорати ўзаро тийиб туриш ва мувозанатда сақлаб туриш тизимининг таркибий қисми бўлиб, жисмоний ва юридик шахсларнинг ҳуқуқ ва эркинликларини ҳимоя қилиш ва давлатда объектив ҳуқуқий тартибни таъминлаш мақсадида оммавий-ҳуқуқий низоларни кўриб чиқиш ва ҳал этиш натижасида мустақил судларнинг ижро ҳокимияти субъектларининг ҳуқуқий актларининг қонунийлигини текшириш бўйича процессуал фаолиятида ифодаланади[11; С.208-209].

Р.С.Абдулина суд назоратини ижро ҳокимияти органлари фаолиятида қонунийлик ва интизомни таъминлаш усули сифатида қуйидагича таърифлайди: бу давлат органлари ва ташкилотларининг давлат бошқаруви соҳасида фақатгина ҳуқуқ нормаларини қўллаш билан боғлиқ ҳуқуқий фаолиятига нисбатан амал қиладиган, жисмоний ва юридик шахсларнинг аризаси ёки шикоят бўйича алоҳида, қатъий процессуал шаклда амалга ошириладиган суднинг функцияси бўлиб, унинг натижасида маъмурий акт ўзгартирилиши ёки бекор қилиниши ёхуд унинг қонунийлиги тасдиқланиши мумкин[1; С.16-17].

Хулоса қилиб айтганда, суд назорати ўзаро тийиб туриш ва мувозанатда сақлаб туриш тизимининг ўзига хос элементи бўлиб ҳисобланади. Суд назорати одил судловни амалга оширишнинг бир қисмини ташкил этади.

Демак, ижро ҳокимияти органлари соҳасидаги суд назорати – бу суднинг ижро ҳокимияти органлари ва улар мансабдор шахсларининг маъмурий ҳужжатлари ва ҳаракатлари (ҳаракатсизлиги)нинг қонунчилик ҳужжатларига мослиги ёки мос эмаслиги юзасидан одил судловни амалга ошириш бўйича фаолиятидир. Янада соддароқ қилиб айтганда, бу ижро ҳокимияти органлари фаолиятининг қонунийлигини текширишдир.

Адабиётлар/Литература/References:

1. Абдуллина С.Р. Судебный контроль как способ обеспечения законности и дисциплины в деятельности органов исполнительной власти. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата юридических наук. Саратов, 2011. –С. 16-17.
2. Балашов А.Н. Проявление судебной власти в административном судопроизводстве. // Вестник ВГУ: Право. – 2018. -№2. –С.159.
3. Ершов В.В. Право и правосудие как парные категории // Российское правосудие. -2014. -№1. – С.16-17.
4. Жавлиев, Н. (2020). Ҳокимиятлар бўлиниши ва суд ҳокимиятининг мустақиллиги. *Scienceproblems.Uz*, 1(1).
<https://doi.org/10.47390/A1342112020N14>.
5. Жавлиев, Н. (2021). Суд назорати ва суд ҳокимиятининг мустақиллиги. *Scienceproblems.Uz*, 1(3), . <https://doi.org/10.47390/A1342132021N6>
6. Лазарева В.А. Судебная защита в уголовном процессе РФ: проблемы теории и практики: Автореферат дисс. ... доктора юридических наук. Москва, 2000. –С.15.; Судебная власть и ее реализация в уголовном процессе// -Самара: «Самарский университет», 1999. –С.32.

7. Мўминов Б.А. Жиноят ишларини судга қадар юритиш устидан суд назорати: юрид фанлар доктори (Doctor of science) диссертацияси автореферати. –Тошкент, 2020. –Б.14.
8. М.Ҳ.Рустамбоев, У.А.Тўхташева. Суд ва ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлар. Дарслик. 1-жилд. –Тошкент.: “ILM ZIYO”, 2011. – Б. 84.
9. Судебная власть и правосудие в Российской Федерации: Курс лекций / Под ред. В. В. Ершова. — М.: РАП, 2011. –С. 446.
10. Ўзбекистонда суд ҳокимияти: ислохотлар даври / А.А.Полвонзода, А.Абдумажидов ва бошқалар. Тошкент: Адолат, 2002. –Б.14-15.
11. Фиалковская И.Д., Тоненкова О.А. Судебный контроль в сфере исполнительной власти: понятие, признаки, место в системе административного права // Вестник Нижегородского университета. -2008. -№3. –С.208-209.
12. Хахалева Е.В. Контроль судов общей юрисдикции за деятельностью органов исполнительной власти и их должностных лиц: Автореферат дисс. ... доктора юридических наук. Ростов-на-Дону, 2011. – С.19.
13. Цихацкий А.В. Теоритические проблемы эффективности правосудия по гражданским делам: автореферат дисс ... канд юрид. наук. Новосибирск, 1998. –С.16.